

УДК 007 : 304 : 070

НАРИСИ СОФІЇ РУСОВОЇ: ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ВИБІР ЖАНРОВОЇ ФОРМИ ПУБЛІКАЦІЙ

ЄВДОКИМЕНКО Ірина,

канд. наук із соц. комунік.,

Навчально-науковий інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Ю. Ілленка, 36/1, Київ, 04119, Україна, e-mail: irina.evdokymenko@knu.ua.

У науковій розвідці на прикладі публіцистичної спадщини С. Русової, зокрема публікацій, що за своєю формою відповідають жанру нарису, проаналізовано кілька основних історично важливих чинників, які в той чи інший спосіб впливали на вибір авторкою конкретної жанрової форми для своїх праць. З'ясовано, що такими чинниками впливу могли бути конкретний історичний період життєвого і творчого шляху автора, суспільно-економічні умови, які чи то сприяли, чи то заважали його видавничій діяльності, наявність і доступність різноманітних видавничих платформ, за фінансової підтримки яких друкувалися та видавалися матеріали, а також аудиторія, на яку вони розраховані, та їхнє тематичне спрямування.

Ключові слова: Софія Русова, публіцистика, жанрові форми, нариси, чинники впливу.

ESSAYS OF SOFIA RUSOVA: FACTORS INFLUENCING THE CHOICE OF GENRE FORM OF PUBLICATIONS

In the scientific investigation, on the example of the journalistic heritage of S. Rusova, in particular - publications that corresponded to the essay genre in their form, several main historically important factors were analyzed, which in one way or another influenced the author's choice of a specific genre form for her works. It was found that such factors of influence could be the specific historical period of the author's life and creative path, with certain socio-economic conditions that either facilitated or hindered his publishing activity, the presence and availability of various publishing platforms, with the financial support of which were printed and published materials, as well as the audience for which they are intended and their thematic direction.

Keywords: Sofia Rusova, publicistic works, genre forms, essays, influencing factors.

Вступ. Україна з кінця XIX ст. поступово торує шлях до розбудови української національної ідеї, зокрема реабілітації та повернення з небуття багатьох імен духовних провідників нації. Поміж славетної когорти світочів українського духу поважне місце посідає С. Русова – українська педагогиня, що все своє життя присвятила розбудові української освіти, прогресивні педагогічні ідеї якої не втратили актуальності й донині та є об'єктом багатьох наукових досліджень і методичних рекомендацій. Варто відзначити ґрунтовні праці О. Джус, Л. Гонюкової, І. Зайченка, О. Пеньковець, О. Проскури, І. Пінчук та ін. Хоча всі вони переважно зосереджені на громадсько-освітній діяльності та педагогічній спадщині просвітительки. Публіцистична діяльність С. Русової залишається ще малодослідженою та фрагментарною, а тому потребує прискіпливого й методичного аналізу, оскільки справедливо вважається невід'ємною складовою історії національної культури. У цьому й полягає *актуальність* нашого дослідження.

Публіцистичні праці відомої громадсько-освітньої діячки досить ґрунтовно вивчалися й у власній дисертаційній роботі «Національно-патріотична домінанта у публіцистиці Софії Русової». Головна мета наукової розвідки – дослідити змістове наповнення праць авторки через становлення й розвиток національно-патріотичної домінанти у її творах. У загальних висновках наголошувалося на тому, що за весь період творчої

діяльності С. Русової вийшло у світ 465 її публіцистичних праць, зокрема 380 виступів з'явилося на сторінках преси, а 85 було надруковано окремими брошурами. Усі ці публікації авторки систематизовано за певним жанрово-тематичним принципом та розподілено на літературно-критичні огляди, рецензії, замітки; мистецтвознавчі статті, проблемні та аналітичні статті, звіти на педагогічну тематику; біографічні, історичні та подорожні нариси; праці, написані для жінок і про жінок (статті, характеристики-силуети, замальовки, есе) [1].

Аналіз життєвого та творчого шляху просвітительки показав, що вибір авторкою жанрової форми для власних публікацій залежав від декількох важливих чинників, що суттєво впливали на цей вибір: конкретного історичного періоду життєдіяльності С. Русової, який певним чином корегував умови видавничої діяльності авторки; видавничих платформ, за фінансової підтримки яких друкувалися праці; аудиторії, на яку розраховувалися праці; теми, яку прагнула порушити авторка у своїх публікаціях тощо. У цьому вбачаємо *новизну нашого дослідження*.

Об'єкт дослідження – публіцистична спадщина С. Русової кінця XIX – початку XX ст., *предмет* – публікації, що за своєю формою відповідали жанру нарису.

Мета цієї статті – визначити основні чинники впливу на вибір С. Русовою жанрової форми нарису для власних публікацій.

Завдання: виокремити із творчої спадщини С. Русової праці, написані в жанрі нарису, охарактеризувати основні чинники, які могли вплинути на вибір авторкою цієї жанрової форми для власних публікацій, та провести проблемно-тематичний аналіз їх змістового наповнення.

Методи дослідження. Основним методом став порівняльно-історичний, за допомогою якого розглянуто соціально-культурні явища в контексті епохи (другої половини XIX – початку XX ст.), їх взаємозв'язки з історією народу, суспільно-політичним й економічним життям. Дискурсивний метод допоміг визначити зв'язки між конкретними публікаціями С. Русової та суспільно-політичною ситуацією в країні у певний історичний період. Методи відбору інформації та її класифікації застосовано при виокремленні з усього масиву публіцистичної спадщини С. Русової публікацій, написаних у жанрі нарису, і класифікації їх за внутрішньожанровими різновидами – біографічні (портретні), історико-етнографічні (проблемні) та подорожні. Також під час ознайомлення з нарисами авторки було здійснено проблемно-тематичний аналіз їх змістового наповнення. Методи синтезу та узагальнення дали можливість зробити висновки та окреслити перспективи дослідження подібної тематики.

Результати й обговорення. На початку XIX ст. в Російській імперії, до складу якої входила й Правобережна Україна, відбувся розпад феодално-кріпосницького ладу й становлення капіталістичних відносин. У суспільному житті назрів конфлікт між новими продуктивними силами, що розвивалися, і старими кріпосницькими відносинами. Змінювалася література й журналістика, які все активніше та частіше в текстах апелювали до широкої аудиторії. Журнальні та газетні публікації передових письменників характеризувалися сміливістю й пошуком нових форм, здатних виразити новий ідейний зміст. Такою «новою та зручною формою» стає нарисова література.

У 40-х рр. XIX ст. набули популярності «фізіологічні нариси», що сформувалися під впливом французької буржуазної нарисової публіцистики. У центрі уваги літератора стає професійно-побутова характеристика певного соціального типу. Поступово виокремилася й низка інших внутрішньожанрових різновидів нарису, зокрема подорожній, портретний, побутовий тощо. Вільна й гнучка форма дозволила їм відігравати важливу роль у розвитку літератури та публіцистики.

Варто зазначити й те, що доволі часто відомі класики світової літератури розпочинали творчу діяльність із написання нарисів. На думку І. Михайлина, саме «жанр нарису ... відіграє величезну роль у справі літературного навчання, надзвичайно корисний для молодого письменника, який тільки-но пробує сили й вигострює перо» [2, с. 383]. Саме

так було з Ч. Діккенсом, О. де Бальзаком, Дж. Руссо, П. де Коком. Серед українських нарисовців у цьому жанрі часто писали Є. Гребінка, Г. Квітка-Основ'яненко, І. Нечуй-Левицький та Панас Мирний. Важливе місце він посідав й у творчості І. Франка, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Лесі Українки, О. Маковея, Ю. Липи та ін.

Маючи ґрунтовну освіту та знаючи кілька європейських мов, що давало можливість в оригіналі читати твори відомих класиків, С. Русова була добре ознайомена з особливостями цього жанру, зокрема пошуками стилю й опрацюванням фактів, методами передачі візуальних вражень у друкованому слові тощо. А тому не дивно, що у її публіцистичній спадщині кінця XIX – початку XX ст. важливе місце відводиться нарисові – жанру, в якому найбільш повно виявляється особистість автора – передусім як письменника, художника слова, просвітителя та активного громадського діяча.

Говорячи про вплив історичного періоду на творчість конкретного автора, наголошено на тому, що громадсько-просвітницька діяльність С. Русової розпочалася вже за умов активного впровадження в життя «Таємного листа» (від 18 липня 1863 р.) міністра внутрішніх справ Російської імперії П. Валуєва до міністра народної освіти. Цей «лист» і вимоги, висловлені в категоричному тоні, мали на меті припинити активність молоді генералії української інтелігенції, яка формувалася й до якої належала С. Русова, тож впливали на будь-які форми публіцистичної чи видавничої діяльності.

Черговим актом шовіністичної політики самодержавства, спрямованої на посилення національного гноблення українського народу, став циркулярний лист № 3570 від 30 травня 1876 р., прозваний у народі «Емським указом», у якому йшлося про заборону ввезення з-за кордону, друкування й поширення в імперії творів українською мовою. Ще один документ – циркулярний лист № 4016 від 16 жовтня 1881 р. – був «доповненням до обмежувальних правил» попереднього циркуляру. Він фактично запроваджував табу на друк українською мовою довідкової літератури. Від 21 грудня 1885 р. та 24 грудня 1889 р. заборонено друкувати українські твори, написані «кулішівкою»; у березні 1889 р. визначено порядок внесення змін до каталогу заборонених українських творів «злочинного змісту» (каталог складено 1884 р.); у серпні 1890 р. та липні 1891 р. посилено вимоги щодо неухильного дотримання правил російського правопису під час видання українських творів; у 1892 р. було навіть заборонено перекладати українською мовою твори російських авторів й посилено цензуру щодо української літератури [3, с. 17–25].

Така політика царського уряду з часом зумовила виникнення руху за культурні та національні права українців. У цьому національно-визвольному процесі важливо було починати з пробудження національної свідомості народу. На переконання С. Русової та всієї інтелектуальної еліти кінця XIX ст., збудити національну свідомість кожного народу можна шляхом його просвіти. А отже, у середовищі української національної інтелігенції все активніше формуються різні громадсько-просвітні організації – Харківське товариство для поширення в народі грамотності (1869 р.), Київське товариство грамотності (1882 р.), Петербурзьке благодійне товариство (1898 р.) тощо. Великою прихильністю серед українських просвітянників користувалося й приватне видавництво «Донская речь», засноване М. Парамоновим у 1903 р. Діяльність таких організацій зосереджувалася переважно на виданні дешевих популярних книг для народу та поширенні грамотності й загальної освіти серед широких мас населення. Жанрова форма нарисові найбільш повно могла відповідати загальним видавничим вимогам цих товариств, адже за обсягом наближається до невеликого оповідання, головна мета якого полягає в тому, щоб «демонструвати й пояснювати» якісь особливо важливі або нові, раніше невідомі для читацької аудиторії факти. Нариси часто ще називають «народними веселими історіями» з фрагментами, призначеними для спрощення «тривожних новин».

Наприкінці 80-х рр. XIX ст. С. Русова перебувала в Харкові, де її захопила робота в Харківському товаристві поширення в народі грамотності, членами якого була значна частина місцевої інтелігенції. Діяльність офіційно дозволеного, а тому й російськомовного Товариства грамотності в колах свідомого українства викликала досить неодно-

начну реакцію, бо дехто вбачав у ній лише один із засобів русифікації. Хоча сама С. Русова вважала, що навіть і російською мовою можна друкувати літературу, яка сприяла б освіченості українців, адже у складні часи нам потрібно «використовувати школу, яка є, книжки, писані чужою мовою, з огляду на те, що всяка наука до лісу не веде, а хоч і чужою мовою, все ж таки здійсмає полуду з очей, будить свідомість взагалі, значить разом з нею і самосвідомість кожного народу, кожної нації...» [4, с. 130].

За фінансової допомоги цієї благодійної організації вийшли у світ її біографічні та історико-етнографічні нариси «Жанна д'Арк, дева Орлеанская» (1891 р., 1893 р., 1895 р., 1901 р.), «Сестра Катерина: рассказ об одной доброй англичанке» (1893 р., 1895 р., 1901 р., 1904 р. + 1, у випуску за 1904 р. вказано, що 5-е вид. – Є. І.), «Виховник Г. С. Сковорода» (1894 р.), «Странник Григорій Саввич Сковорода» (1894 р., 1899 р., 1903 р.), «Добрые люди старого времени на Руси» (1895 р., 1902 р.), «Братства в Юго-Западной Руси» (1895 р., 1902 р.), «Карл Великий» (1895 р., 1901 р., 1903 р.). Аби не акцентувати увагу на своєму прізвищі, майже усі вони підписані криптонімом С. Р. Причиною цього є те, що С. Русова за свої національно-патріотичні ідеї часто зазнавала переслідувань з боку влади, кілька разів була ув'язнена й перебувала під постійним наглядом поліції.

У центрі біографічних (портретних) нарисів С. Русової, за всіма канонами цього жанру, – людина. І не просто якась людина, а відома для більшості особистість, зі своїм характером, духовністю, із конкретними вчинками, які розкриваються в суспільно значущих діях, конфліктних ситуаціях. Такими «знаними» для українки французького походження були Карл Великий – мудрий та справедливий король франків, Жанна д'Арк – французька революціонерка-воїтелька та національна героїня Франції, Луїза Мішель – французька революціонерка-викладачка та захисниця прав французьких робітників, Кет Марсден – англійська сестра милосердя, Джузеппе Гарібальді – італійський революціонер і національний герой Італії, брати Гракхи – знамениті давньоримські політичні діячі та соціальні реформатори. Як педагога за основним покликанням, її захоплювала й постать відомого українського філософа-мандрівника Григорія Сковороди – людини універсальних знань і здібностей, палкого захисника інтересів знедоленого народу, який все своє свідоме життя присвятив пошукам істини, боротьбі проти соціальної нерівності.

У нарисі «Виховник Г. С. Сковорода», присвяченому постаті великого українського гуманіста, С. Русова зосередила увагу читачів на моментах педагогічної діяльності Г. Сковороди. Цілком імовірно, що подібний аспект влаштував як видавців, які прагнули зробити видання товариства сімейними, залучивши до грамотності дітей, так і прагненням самої авторки, яка метою свого життя бачила виховання громадянина-патріота. Тому акцентуація на педагогічних поглядах Григорія Савича Сковороди домінує в тексті [5].

Але С. Русова цим не обмежується: уже в нарисі «Странник Григорій Саввич Сковорода» наголошує на тому, що Г. Сковорода був всебічно обдарованою людиною, філософом, поетом, богословом. Для того щоб втримати читачку увагу, досвідчена редакторка використовує традиційний у цьому випадку прийом: пропонує читачеві згадати рядки його віршів, «божественних пісень». С. Русова вдається до низки яскравих метафоричних порівнянь, хоча й досить стримано та зважено, щоб передати потенційному читачеві схвильований стан великого філософа в ту мить, коли він відчував своє єднання з красою природи. Від влучних епітетів і порівнянь авторка, майстерно використовуючи творчий досвід, переходить до педагогічних роздумів і традиційних для неї рекомендацій. Окрім власних порад щодо виховання дітей, вона, безперечно, повною мірою використовує рекомендації самого Г. Сковороди [6, с. 24–26].

Варто зазначити, що саме в нарисах про Г. Сковороду С. Русова найбільше, ніж в інших нарисових творах, змогла донести до широкого читачького загалу власні про-світницькі ідеї, показати себе гідним продовжувачем педагогічної традиції великого гуманіста. Вона домоглася ефекту високої публіцистики, зумівши вплинути на читача

емоційно, надихнувши його на процес самовдосконалення, нагадавши українцям про їхнє славне минуле та закликавши до боротьби за майбутнє.

У процесі ознайомлення з формою подання тексту можна помітити, що авторка ділила його на окремі розділи, які відмежовані або спеціальними позначками, або розширеним інтерліньяжем. Отже, можна зробити висновок, що й С. Русова, і видавці орієнтувалися на те, що читач буде ознайомлюватися з текстом розважливо, без поспіху, долаючи щоразу не більше ніж дві-три сторінки. Цьому умовному розрахунку приблизно й відповідають частини тексту. Інша справа, що в нарисі про Г. Сковороду С. Русова, очевидно, цілком свідомо, виходячи з власного редакторського досвіду, часто закінчує ту чи іншу велику текстову частину поетичною цитатою. У цьому випадку такий редакторський винахід є універсальним: потенційний читач принаймні пам'ятатиме, де саме він зупинився минулого разу, оскільки поетичний рядок надійно закарбовується в підсвідомості, виконуючи роль універсальної закладки.

Російською ж мовою С. Русова під час перебування в Харкові написала класичний біографічний нарис про середньовічного короля Карла, який створив могутню імперію в Європі. Авторка проявила себе як оригінальний знавець і популяризатор історії, використовуючи історичну атмосферу минулого для акцентуації на проблемах сучасного для неї суспільства. Враховуючи, що нарис про європейського короля Карла призначався для масового читацького загалу, вона свідомо вдалася до прийому більш широкого, ніж це зазвичай робиться в біографічному нарисі, інформування потенційного читача про перебіг подій. Цілком логічно, що, маючи наочне уявлення про цільову аудиторію та враховуючи той факт, що більшість читачів була малограмотною, не дуже освіченою, а деякі взагалі тільки приступили до вивчення абетки, публіцистка й популяризаторка науки С. Русова мусила виявити максимум творчого обдарування для адаптації історичних фактів [7].

Кожний період перебування С. Русової у тому чи іншому місті, області України характеризується бажанням не тільки якомога більше дізнатися про місцину, де їй доводиться перебувати, а й розказати про своє враження читачам. Так і в Харкові, де С. Русова прожила близько п'яти років, вона постійно цікавилася історією Слобожанщини. Тому не дивно, що у творчій спадщині просвітительки віднаходимо історико-етнографічні нариси (різновид проблемного нарису – *Є. І.*).

У нарисі «Братства в Юго-западной Руси» С. Русова ретельно досліджує причини виникнення, історію функціонування громадських об'єднань, що одержали назву «братства». Нарис побудовано за правилами наукового дослідження. У вступі першою йде постановка проблеми. С. Русова залишається вірною прийомам педагогічної дидактики й воліє безпосередньо звертатися до потенційного читача з питанням: що він, власне, знає про братства як форму громадської самоорганізації? Тут же наводиться відповідь – ґрунтовний історичний екскурс, з якого витікає, що братства в Україні виникли давно як «запит народного волевиявлення і спроби об'єднання громадян мислячих і патріотичних» [8].

С. Русова мусила повсякчас пам'ятати про те, що видавець цього історико-етнографічного нарису – місцеве товариство грамотності, а отже, слід знову враховувати специфіку аудиторії. А зробити це в нарисі про культурологічні, філософські погляди братчиків, описуючи їх перемоги й поразки, значно важче, ніж розповідати пересічному читачеві Слобожанщини про перипетії біографії і військових пригод легендарного короля франків Карла Великого. Також на стилістику подання матеріалу вплинув той факт, що, як видно з вихідних даних, наклад нарису про братства був таким самим, як наклад нарису про короля Карла Великого. Отже, перед літераторкою С. Русовою постало надскладне завдання: втримати читацьку увагу впродовж сорока семи сторінок розповіді про братства, про які, судячи з авторського тексту, більшість потенційних читачів мали досить слабку уяву. Однозначно також можна зробити висновок, що нариси про Г. Сковороду, Карла Великого і братства на Русі були надруковані видавни-

цтвом Харківського товариства грамотності в одній серії. Невеликі книжки фактично виходили одна за іншою. Причому зберігався відомий видавничий принцип: спочатку зацікавити потенційного читача відомою постаттю українського філософа, далі зосередити його увагу на досить екзотичній історичній темі про іноземного політичного діяча, щоб у подальшому привернути увагу (у цій же серії, в однотипному виданні) вже іншою, безперечно більш соціально значущою темою про громадські осередки, самоорганізації, що називалися «братствами».

Нарис про Карла Великого, як і нарис про братства, займає приблизно однакову кількість сторінок: перший – 48 сторінок, другий надруковано на 47 сторінках. Коли порівнювати ці праці, то одразу помітно, що С. Русова часто користувалася історико-порівняльним методом дослідження. Однак якщо в нарисі про Карла Великого вона наводить переважно зарубіжні джерела [7, с. 3–5], то в розповіді про братства бачимо посилення здебільшого на українських, подекуди польських авторів. Останнє, правда, не завадило авторці побіжно згадати, що це поняття добре відоме з історії Західної Європи, де братства виникали під егідою релігійно-філософських орденів [8, с. 3–6]. Зважаючи на менталітет, уподобання пересічного читача, який складав більшу частину споживачів друкованої продукції Харківського товариства грамотності, С. Русова досить вміло маневрує між очевидно настійними вимогами з боку видавців до максимального спрощення текстів і власним бажанням все ж прищепити основній частині читачів хоча б головні поняття теорії наукового підходу. Досвідчена публіцистка й популяризаторка науки використовує в цьому плані досить оригінальні творчі прийоми: спрощення вдається їй завдяки максимально ефективній стилістиці подання фактичного матеріалу окремими блоками, поміж яких трапляються звернення авторки безпосередньо до читача – як із питаннями, над якими варто негайно замислитися й дати свою оригінальну відповідь, так і з пропозиціями запропонувати порівняльну характеристику або зробити вибір на користь певної концепції інших науковців. На той час педагог зі стажем, С. Русова досить вдало застосувала відомий педагогічний прийом в історичній публіцистиці: запропонувала читачеві, який був у ролі учня, кілька варіантів відповідей, «змушуючи» його вибрати правильну.

З огляду на те що читач видань Харківського товариства грамотності теоретично, після ознайомлення з публікаціями цієї благодійної громадської організації, мав займатися самоосвітою, самовдосконаленням, С. Русова в нарисах досить толерантно, проте наполегливо пропонує ознайомлення з іншими джерелами. Знову ж таки, якщо в нарисі про Карла Великого авторка змушена вдаватися до розширеного переказу іноземних авторів, твори яких в Україні не перекладалися, то в нарисі про братства просто посилається на життя та творчість поета-філософа Г. Сковороди, який був близький читачам Слобожанщини духовно та ментально і про твори якого знали навіть малограмотні селяни.

Пізніше С. Русова також співпрацювала з Київським товариством грамотності, яке надрукувало її історико-етнографічний нарис «Днепр и Приднепровье» (1898 р.), у якому авторкою охарактеризовано басейн річки, що охоплює 12 губерній, найбільші міста та пам'ятки, вміщено дані про судноплавство, швидкість течії, глибину, найвужчі та найширші місця, пороги й болота, проаналізовано побут білорусів та українців, зокрема запорозьких козаків. Особливо цікавою є частина, де С. Русова описувала побут та звичаї двох народів, наголошуючи на тому, що це різні народи й кожен має самобутні, суто національні звичаї та традиції. Звертала авторка увагу й на мову, якою спілкуються в певній місцевості. На думку С. Русової, нехай вона й не чисто українська, а діалектна, із великою кількістю незвичних, а часом і незрозумілих слів, але головне, що вона не російська [9].

За підтримки Петербурзького благодійного товариства побачили світ українськомовні нариси «Божа іскра. Оповідання про Рафаеля» (1904 р.), «Серед виноградарів південної Франції» (1905 р.), «Як люде живуть у Норвегії» (1906 р.) тощо.

Тематика видань, які Благодійне товариство випускало під своєю маркою, була прописана в статуті. Цією програмою товариство прагнуло задовольнити всі запити, які надходили до правління. Основні тематичні групи були такими: природознавство, історія, право, історія літератури, біографії, ремесла, техніка, економіка, медицина та гігієна, ветеринарія, географія політична й соціальна у зв'язку з етнографією (культурно-історичні нариси різних народів та опис їхніх територій). Щодо цього розділу товариство зазначає, що змістом нарисів є географічні умови життя народу, його психологія, звичаї, політичний устрій, культура й промисловість. Пропонується також расовий розподіл окремих народів, що більш зручно для яскравої характеристики й порівняння їх культурних та антропологічних особливостей [10].

На прикладі подорожнього нарису С. Русової «Серед виноградарів південної Франції» можемо побачити, як авторка подає свої спогади (ведучи мову від першої особи) про подорожі Францією – країною, яка, як на її думку, «по вдачі селянського люду, його побуту дуже нагадує Україну».

Характерними елементами більшості подорожніх нарисів є опис транспорту, готелів та пансіонів, супутників, провідників тощо. На перших же сторінках зазначеного нарису яскраво бачимо той швидкий потяг, у який сіли С. Русова зі своєю сестрою в Києві і який «мов скажений мчав нас усе на захід, через рідну нашу закордонну Галичину, через усю Австро-угорську землю, через славу своїми горами Швейцарію, аж до Французької республіканської сторони» [11, с. 3]. У нарисі змальовані особливості ландшафту: «... навкруги протяглись рівні лани французької південної країни – Провансу. Сі лани не були схожі на наші степи, що хвилюються житом та пшеницею, без краю, наче те море. Перед нами вимальовувались невеличкі жовто-зелені шматочки, як наші городи завбільшки...» [11, с. 4–5]. Зображена культурна панорама відвідуваних місцевостей (із їх населенням, архітектурою, храмами, побутом та ін.), що супроводжувалася історичними довідками та світлинами. Часто авторка ділиться своїми спостереженнями про суспільно-політичну ситуацію в країні, звертає увагу й на розвиток економіки, зокрема сільськогосподарського виробництва, науки, освіти, літератури, мистецтва, прояви національної й етнічної самобутності жителів різних регіонів світу. Але в кожному випадку подаються паралелі з рідною Україною [11].

Низку біографічних та подорожніх нарисів було надруковано ростовським приватним видавництвом М. Парамонова. Біографічні нариси: «Биография Дж. Гарибальди, освободителя Италии» (1903 р., 1904 р., 1905 р.), «Друзья римского народа братья Гракхи» (1903 р., 1905 р.), «Луиза Мишель. Защита прав французских рабочих» (1906 р.) та ін. Подорожні нариси: «На счастливых островах Ао-Тео-Роа (Новая Зеландия)» (1904 р.), «В стране вольного крестьянства (о Норвегии)» (1905 р.), «Швейцария – свободная народная республика» (1905 р.), «Как болгары добыли себе свободу» (1905 р.) та ін. На прикладі історії конкретних народів, описові їх звичаїв та побуту С. Русова намагалася настановити українського читача до певних роздумів та висновків, виявити дух просвітництва, довести, що на історичних зразках можна збудити й власну свідомість. Адже, як зазначає публіцистка в нарисі «Биография Дж. Гарибальди, освободителя Италии», «...в житті кожного народу бувають такі хвилини, коли утиски з боку «сусідів» та постійний гніт чужої влади стають просто нестерпними, і тоді, всі сили народні прагнуть до визволення. У таких випадках, народу знадобиться лише «вождь», ватажок, окрилений тими ж народними почуттями, і тоді, перемога вінчатиме дружні зусилля народу і дасть безсмертну славу герою, який зрозумів народні бажання і зумів довести його справу до бажаного результату» [12, с. 35–36].

Висновки та перспективи. Проаналізувавши спадщину С. Русової, можемо констатувати, що публіцистична, а тим більше видавнича діяльність творчої особистості часто безпосередньо пов'язана з історично-економічними умовами, станом суспільної думки, рівнем демократизації суспільства тощо.

За умов суворої цензури, що панувала на Правобережній Україні, С. Русова мала лавірувати, вишукуючи й добираючи оптимальні форми подання інформації. Такою «оптимальною формою» в літературному процесі другої половини XIX ст. стали нариси. Організаційною формою українського національно-визвольного руху, зумовленого тією ж таки «цензурною політикою», стали легальні та напівлегальні товариства. Коштами цих товариств видавалася популярна, компактна за розмірами й доступна широкому загалу література. Нарис, як невеликий твір художньої публіцистики, найбільш повно відповідав цим видавничим рекомендаціям та побажанням. За фінансової підтримки благодійних організацій були надруковані біографічні, подорожні та історико-етнографічні нариси С. Русової.

Тематика видань, які товариства випускали під своєю маркою, часто була прописана в їхніх статутах (природознавство, історія, право, історія літератури, біографії, ремесла, техніка, економіка, медицина й гігієна, ветеринарія, географія політична й соціальна у зв'язку з етнографією). До значної частини цих груп можемо зарахувати й нариси С. Русової. Її перу належать історичні дослідження, в яких висвітлювалися історія України, життя людей у Норвегії, Франції, Швейцарії, Чехії тощо, та біографічні нариси, де публіцистка не стільки оповідала про життя та діяльність відомих громадських і культурно-освітніх діячів, скільки доволі яскраво розкривала внутрішній світ своїх героїв, соціально-психологічну мотивацію їхніх вчинків, індивідуальне й типове в характері.

Отже, можемо констатувати, що функціонування нарисів у публіцистичній спадщині С. Русової є доволі закономірним явищем і відповідає тим вимогам та умовам часу, в яких жила й творила відома українська громадсько-освітня діячка.

У подальшому, вважаємо, актуальним стане спеціальне дослідження, в якому будуть проаналізовані «Мемуари» та «Щоденник» С. Русової, зокрема жанровий аспект та авторський стиль подання емпіричного матеріалу в документалістиці.

1. Євдокименко І. Національно-патріотична домінанта у публіцистиці Софії Русової : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2021. 264 с.
2. Михайлин І. Основи журналістики : підруч. 5-те вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 496 с.
3. Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку XX століття / уклад. Н. Сидоренко, О. Сидоренко. Київ : Дослідницький центр історії української преси, 1999. 448 с.
4. Русова С. Мої спомини. Київ : Україна-Віта, 1996. 208 с.
5. Русова С. Виховник Г. С. Сковорода: біогр. нарис. Харків : Т-во поширення грамотності, 1894. 32 с.
6. Русова С. Страннік Григорій Саввич Сковорода: біогр. очерк С. Р. Харьков : Электр. Типо-Литогр. С. А. Шмерковича, 1903. 32 с.
7. Русова С. Карл Великий. Харьков : Изд-во Харьк. о-ва распространения в народе грамотности, 1901. 48 с.
8. Русова С. Братства в Юго-западной Руси: ист. очерк. Харьков : Изд-во Харьк. о-ва распространения в народе грамотности, 1895. 47 с.
9. Русова С. Днепр и Приднепровье. Київ : Изд-во С. Кульженко, 1898. 47 с.
10. Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг. URL : <http://surl.li/escmhl> (дата звернення: 19 вересня 2022).
11. Русова С., Вовк Ф. Серед Виноградарів південної Франції. С.-Петербург : Тип. уч. глух., 1905. 64 с.
12. Русова С. Биография Дж. Гарибальди, освободителя Италии. Ростов-на-Дону : Донская Речь, 1905. 36 с.

1. Yevdokymenko, I. (2020), *National and patriotic dominant in the publicistic works of Sofia Rusova*, PhD diss. (social communications), Institute of Journalism, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 264 p.

2. Mykhaylyn, I. (2011), *Fundamentals of journalism: a textbook*, 5th species processing and additional, Center of Educational Literature, Kyiv, 496 p.
3. Materials on the history of national journalism of Eastern Ukraine at the beginning of the 20th century (1999), comp. N. Sydorenko, O. Sydorenko, Research Center for the History of the Ukrainian Press, Kyiv, 448 p.
4. Rusova, S. (1996), *My memories*, Ukrayina-Vita, Kyiv, 208 p.
5. Rusova, S. (1894), *Educator H. S. Skovoroda: biographical essay*, Literacy Promotion Society, Kharkiv, 32 p.
6. Rusova, S. (1903), *Wanderer Grigory Savvyich Skovoroda: biographical essay*, Elektr. Typo-Lithograph. S. A. Shmerkovich, Kharkiv, 32 p.
7. Rusova, S. (1901), *Charlemagne*, 2nd ed., Publishing House of the Kharkov Society for the Propagation of Literacy among the People, Kharkiv, 48 p.
8. Rusova, S. (1895), *Brotherhood in Southwestern Russia: a historical essay*, Publishing House of the Kharkov Society for the Propagation of Literacy among the People, Kharkov, 47 p.
9. Rusova, S. (1898), *Dnieper and Dnieper region*, S., Kulzhenko Publishing House, Kyiv, 47 p.
10. Wikiwand (2016), Charitable society publishing useful and cheap books. URL : <http://surl.li/ecmhl> (accessed 19 September 2022).
11. Rusova, S., Vovk, F. (1905), *Middle Vineyards of French France*, Type. uch. Deaf, St. Petersburg, 64 p.
12. Rusova, S. (1905), *Biography of J. Garibaldi, the liberator of Italy*, Donskaya Rech, Rostov-on-Don, 36 p.

UDC 007 : 304 : 070

ESSAYS OF SOFIA RUSOVA: FACTORS INFLUENCING THE CHOICE OF GENRE FORM OF PUBLICATIONS

Yevdokymenko Irina, PhD (Social Communications), Assistant,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Educational and Scientific Institute of Journalism, 36/1, Yu. Illenka St., Kyiv, 04119, Ukraine, e-mail: irina.evdokymenko@knu.ua.
ORCID – <https://orcid.org/0000-0002-3330-5922>

Introduction. During the entire period of her creative activity, S. Rusova published about 500 publications, which are quite diverse in their genre embodiment - from scientific monographs, educational and methodological textbooks and manuals to literary and critical reviews, reviews, notes, articles, biographical, historical-ethnographic and travel essays, etc.

Relevance of research. Analyzing the life and creative path of the educator, it can be seen that the author's choice of genre form for her own publications often depended on several important factors that significantly influenced this choice: the specific historical period of S. Rusova's life, the publishing platforms with the financial support of which the works were published, the audience for which the publishing product was intended; a topic that the author sought to raise in her publications.

The purpose of scientific research is to find out how the factors outlined above influenced S. Rusova's choice of the genre form of the essay for her own publications.

The object of the study was the journalistic heritage of S. Rusova, in particular, the works that corresponded to the essay genre in their form.

Research methods. The main method is comparative-historical, which is used to examine social and cultural phenomena in the context of the era (mid-19th - early 20th centuries), their relationships with the history of the people, socio-political and economic life. The discursive method helped to determine the connections between a specific publication by S. Rusova and the socio-political situation in the country in a certain historical period. The methods of information selection and its classification were used to select from the entire array of S. Rusova's journalistic heritage publications written in the essay genre and classify them according to intra-genre varieties - biographical (portrait), historical-ethnographic (problematic) and travel. A problem-thematic

analysis of their content was also carried out. The methods of synthesis and generalization made it possible to draw conclusions and outline the prospects for research on a similar topic.

Conclusions. Having analyzed the creative heritage of S. Rusova, we can state that the author's journalistic, and even more so, publishing activity is often directly related to the historical and economic conditions of the time, the state of public opinion, the level of democratization of society, etc. If journalism can be influenced by emotional moments, mental state, appropriate mood, then mostly economic factors contribute to or hinder the implementation of a publishing project. Under the conditions of strict censorship, which prevailed in Right-Bank Ukraine at that time, the young, inexperienced author had to maneuver, searching for and choosing the optimal forms of presenting information. Such an "optimal form in the literary process of the 19th-20th centuries. became essays.

Keywords: *Sofia Rusova, publicistic works, genre forms, essays, influencing factors.*

Стаття надійшла до редакції 24.09.2022.